

ROB WIJNBERG BIJ DE BEZIGE BIJ

Nietzsche en Kant lezen de krant

Mijn tafelheer is Plato

Dus ik ben (met Stine Jensen)

Rob Wijnberg

De nieuwsfabriek

Hoe media ons wereldbeeld vervormen

2013

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

Copyright © 2013 Rob Wijnberg
Eerste druk februari 2013
Tweede druk maart 2013
Omslagontwerp Dog and Pony
Foto auteur Keke Keukelaar
Vormgeving binnenwerk CeevanWee
Druk Bariet, Steenwijk
ISBN 978 90 234 7758 7
NUR 301

www.robwijnberg.nl
www.debezigebij.nl

*If you don't read the newspaper, you're uninformed.
If you do read the newspaper, you're misinformed.*

Mark Twain (1835-1910)

Inhoudsopgave

Proloog 9

Attentie! Attentie!

Hier een schandaal plus advertentie! 39
Over de journalistiek als aandachtseconomie

Zit er achter de crisis ook een liedje? 61
Over infotainment en slapstickjournalistiek

Vind nu, denk later 79
*Over instantmeningen, opiniedwang en
schandpaaljournalistiek*

Hap snap, your time is up! 97
*Over ontknopingdrang, visieloosheid
en soundbytejournalistiek*

Crisis, crisis, crisis 121
*Over vooruitgangsblindheid en
het ontstaan van mediamythes*

Epiloog 143

Proloog

Nieuws is de grootste onopgemerkte verslaving van onze tijd.

Tussen de 70 en 90 procent van alle volwassenen in de westerse wereld neemt dagelijks nieuws tot zich. Ruim twee derde doet dat meerdere keren per dag, op papier (50 procent), via televisie (70 procent) en online (75 procent). Dat jongeren het nieuws niet zouden volgen is een mythe. In de leeftijdscategorie 16 tot 24 jaar schommelen de percentages dagelijkse nieuwsconsumptie tussen de 63 procent (Denemarken) en 83 procent (Duitsland). Percentages die zich met gemak kunnen meten met het aantal tabaks-, alcohol- en drugsgebruikers. Nieuwssites behoren, na zoekmachines en sociale netwerken, wereldwijd tot de best bezochte pagina's van het web. In Nederland is *nu.nl* goed voor gemiddeld 111 miljoen bezoeken per maand, gevolgd door *De Telegraaf* (67 miljoen), de *NOS* (35 miljoen), *Algemeen Dagblad* (25 miljoen) en de *Volkskrant*

(7,4 miljoen). Omgerekend vijftientig bezoeken per volwassene per maand. Het *Journal* en *RTL Nieuws* behoren tot de best bekeken programma's op tv, met anderhalf tot twee miljoen kijkers per dag. In termen van tijd kan nieuws bovendien rekenen op uitzonderlijke toewijding: ruim 70 procent van alle nieuwsconsumenten besteedt meer dan een halfuur per dag aan nieuws, oplopend tot drie uur, met een gemiddelde van iets minder dan een uur.

Nieuws is overal. Nieuws is non-stop. Nieuws loopt als een rode draad door ons dagelijkse leven. 's Ochtends bij het ontbijt, met koffie en een krant. Op weg naar het werk, op de autoradio of in de trein. 's Middags bij de lunch, via *nu.nl* of de Blackberry. Terug naar huis, via schermen in bus of tram. 's Avonds bij thuiskomst, zappend langs teletekst. Na het avondeten, op het *Journal* of *Hart van Nederland*. In de late uurtjes, op Facebook en Twitter. Nieuws domineert het moderne leven van opstaan tot slapengaan. Het bepaalt onze gesprekken bij de koffieautomaat en in de kroeg. Het beïnvloedt onze opvattingen en onze blik op de wereld. Het stuurt onze politieke voorkeuren en ons stemgedrag. Het vormt onze perceptie van vreemde culturen en verre landen. Het bespeelt onze zorgen en emoties. Het dicteert hoe we onszelf en anderen zien.

Nieuws is, met andere woorden, ongeëvenaard invloedrijk. Des te vreemder is het dat er zo weinig wordt stilgestaan bij wat nieuws eigenlijk is. Wat het met ons doet. En vooral: waarom we er zo veel van consumeren. Over seks, drank, drugs, eten, games, sociale media en

andere moderne verslavingen zijn bibliotheken vol beschouwingen en pamfletten geschreven; over nieuws gaat het meestal in een enkel hoofdstuk van een rapport over mediagebruik. Aan wetenschappelijke analyses van het mediatijdperk geen gebrek, maar over de aard, de effecten en de consumptie van nieuws is weinig te vinden dat toegankelijk is voor een breder publiek. En dat terwijl de overgrote meerderheid van de bevolking er dagelijks, en in veel gevallen de hele dag door, aan blootgesteld staat. Soms zelfs ongevraagd. Probeer maar eens in de hedendaagse mediacratie een week lang geen nieuws binnen te krijgen. Alleen in een klooster in Zuid-Nepal zou dat enige kans van slagen hebben. Slechts een op de tien mensen in de westerse wereld leidt een 'nieuwsloos' bestaan.

Dat gebrek aan interesse in aard, effect en consumptie van nieuws komt vermoedelijk voort uit het feit dat nieuws zo alomtegenwoordig is dat het ons nauwelijks opvalt dat we erdoor worden omringd. Nieuws is bovendien te sociaal geaccepteerd om een kritische analyse ervan te ontlokken. Nieuws is er gewoon, zoals de lucht die we ademen of de grond waarop we staan. Aan nieuws is niets verdachts: het is slechts een weergave van 'wat er gebeurt in de wereld', wordt vaak gedacht. Het idee dat nieuws iets is wat we 'innemen' en dat het vervolgens iets 'met ons doet' komt meestal niet in ons op. Toch valt nu juist op die aanname veel af te dingen, met name als we ons afvragen hoe nieuws tot stand komt en hoe het onze perceptie van de wereld stuurt en in veel gevallen misvormt. Daarover gaat dit boek.

Om misverstanden te voorkomen: dit boek is geen manifest tégen nieuws, en evenmin een pleidooi om nieuws maar 'af te schaffen'. Daarvoor is nieuws te belangrijk en te waardevol. Toen de Amerikaanse senator en voormalige Republikeinse presidentskandidaat John McCain tijdens de oorlog in Vietnam vijf jaar opgesloten zat in de bunker van zijn gijzelnemers en hem nadien werd gevraagd wat hij al die tijd het meeste had gemist, antwoordde hij niet voor niets: 'Het nieuws.' Hij zei niet: mijn familie, mijn vrienden of de buitenlucht. Nee, hij zei: het *nieuws*. Dat klinkt misschien vreemd, maar geeft precies aan welke cruciale functie het in onze samenleving vervult. Nieuws is onze belangrijkste verbinding met de wereld om ons heen.

Stel je eens een wereld voor die helemaal verstoken is van nieuws. Die wereld zou oorverdovend stil zijn. Niemand zou enig idee hebben van wat er om hem heen gebeurt, met welke problemen zijn gemeenschap, de samenleving en de wereld te kampen hebben, welke bedreigingen er in aantocht zijn. Van nieuws wordt door critici vaak gezegd dat het angst kweekt, omdat het bijna altijd gaat over ongelukken, conflicten en rampspoed. Maar het omgekeerde is even waar: zonder nieuws zou een samenleving acuut paranoïde worden door een totaal gebrek aan kennis – en daarmee controle – over de wereld. Nieuws is in die zin net als God: als het niet bestond, zou het onmiddellijk worden uitgevonden. Eerst in de oervorm van onderling geroddel, en later in steeds professionelere vorm, als een permanente stroom informatie. Zonder nieuws geen blik op de we-

reld, en zonder blik op de wereld geen politiek, geen bestuur, geen publiek debat, geen democratie, geen vrijheid, kortom, geen samenleving.

Die cruciale rol van het nieuws in de maatschappij betekent echter niet dat het kritiekloos geconsumeerd zou moeten worden, zoals nu vaak gebeurt. Nieuws is niet *zomaar* een blik op de wereld. Het is een zeer specifieke, vaak beperkende en soms zelfs misleidende blik, die een kritische blik terug verdient. Enig bewustzijn van wat nieuws is en wat het met je doet, is dus van groot belang.

Dat bewustzijn is bij mij over een periode van ongeveer tien jaar gegroeid. Te beginnen in 2001, toen ik als negentienjarige beginnende journalist de rubriek 'Het Schoolplein' voor de jongerenpagina van *De Telegraaf* ging schrijven. Voor die rubriek bezocht ik door het hele land middelbare scholen om met jongeren van twaalf tot achttien jaar te praten over de actualiteit. Algauw bespeurde ik een hardnekkige desinteresse in de nieuwsonderwerpen die ik aansneed. De meeste kinderen waren wel op de hoogte van het nieuws, maar interesseerden zich er nauwelijks voor – een fenomeen waarover ik later mijn eerste boek getiteld *Boeiuh* heb geschreven.

Een soortgelijke desinteresse, hoewel in afgezwakte vorm, maakte zich ook van mij meester toen ik vijf jaar later als binnenlandredacteur voor *nrc.next* en *NRC Handelsblad* ging werken. Mijn werk bestond uit het maken van nieuwsberichten en het schrijven van artikelen over onderwerpen die 'in het nieuws' waren – kortom, het basale journalistieke handwerk. Van meet af aan voelde

ik mij niet op mijn plek. Dat ik in die tijd ook filosofie studeerde, zal daarin een rol hebben gespeeld. Terwijl ik in de collegebanken werd geconfronteerd met vraagstukken die al eeuwen, zelfs millennia vele mensen tot denken hadden aangezet, was ik op mijn werk vooral bezig met onderwerpen die op dat moment heel belangrijk leken, maar een paar uur later alweer waren vergeten. Opeens begon ik in te zien hoe triviaal nieuws vaak eigenlijk is. Hoe nieuws vaak niet verder strekt dan de waan van de dag. En erger nog: hoe nieuws vaak helemaal niet *nieuw* is, maar iedere dag weer hetzelfde: politicus A heeft conflict met politicus B, prominent C komt in opspraak door fout D, probleem X krijgt kritiek van deskundige Y et cetera. Steeds vaker vroeg ik me bij het maken van die berichten en artikelen af: doet dit er echt toe? Is dit echt zo belangrijk als wij, journalisten, het voordoen? De oppervlakkigheid en vluchtigheid van nieuws begon mij langzaam maar zeker tegen te staan.

Dat je met die houding hoofdredacteur kunt worden van een landelijk dagblad, mag een klein wonder heten. Toch trad ik in 2010 in die functie aan bij *nrc.next* en ik ontdekte al snel dat mijn scepsis ten aanzien van nieuws geen particuliere aangelegenheid was. Veel redacteurs van de krant, met name zij die in een ander vakgebied dan de journalistiek waren opgeleid, hadden een soortgelijke kritische houding. Niet zelden klonk tijdens de redactievergadering over de plannen van die dag: 'Moeten we het daar alweer over hebben?', 'Is dat wel zo belangrijk?', 'Waarom is daar zo veel aandacht voor?' De

nieuwsonderwerpen die zich via persbureaus, journaals en andere media aan ons opdrongen, bleken zelfs bij de mensen wier werk het is zich ermee bezig te houden niet altijd evenveel interesse te wekken.

Niet dat ze uitsluitend in zichzelf of hun eigen wereld geïnteresseerd waren. Integendeel, dit waren stuk voor stuk geëngageerde jonge mensen die niets liever wilden dan schrijven over kwesties van algemeen maatschappelijk belang. Maar het nieuws sloot vaak niet op die behoefte aan. Gevraagd naar hun fascinaties kwamen redacteurs meestal met onderwerpen aan die nooit tot het nieuws worden gerekend, zoals de nieuwste inzichten in de werking van de menselijke wil. Of de almaar veranderende definitie van het begrip privacy. Of de opkomst van de doe-het-zelfwetenschap. Of waarom je in Nederlandse restaurants veel slechter bediend wordt dan in het buitenland. Onderwerpen die actueel zijn, in de zin dat ze nu spelen en vele mensen raken. Maar zelden actueel in de zin dat er, in de gangbare opvatting van het woord, 'nieuws' over te melden valt.

Steeds vaker dacht ik: als zelfs journalisten meer dan eens verveeld raken door het nieuws, waarom zou het lezers van de krant dan wel interesseren? Die scepsis vestigde zich uiteindelijk definitief in mijn hoofd door het essay *Avoid News* van de Zwitserse schrijver Rolf Dobelli. Een essay dat begint met de intrigerende passage: 'Dit essay is een tegengif voor nieuws. Het is lang en moeilijk samen te vatten. Door de overmatige consumptie van nieuws zijn de meesten van ons het lezen verleerd en derhalve niet in staat om meer dan vier pagi-

na's achter elkaar op te nemen. Dit artikel leert je daarvan af te komen, als je niet al verloren bent.' Wat volgt is een beschrijving van hoe Dobelli, aangespoord door zijn goede vriend en wereldberoemde filosoof Nassim Taleb, van de ene op de andere dag besloot te stoppen met het volgen van nieuws. Hij deed zijn kranten en weekbladen de deur uit, trok de stekker van zijn televisie uit het stopcontact en wiste alle nieuwssites uit zijn bookmarks. Het resultaat was verbluffend en bevrijdend, schrijft Dobelli: 'Minder afleiding, meer tijd, minder angst, diepere gedachten en meer inzichten.' Allemaal door geen aandacht meer te besteden aan 'die giftige vorm van kennis die nieuws wordt genoemd'.

Die laatste formulering ('giftige kennis') is op het eerste gezicht nogal overdreven, maar tegelijkertijd kreeg Dobelli wel gelijk: ik had nog geen vier pagina's gelezen of mijn gedachten begonnen al af te dwalen. Het nieuws had mijn brein ongeduldig gemaakt. Ik verwachtte iets spectaculairs, iets uitzonderlijks, iets opzienbarends in het artikel aan te treffen, zoals de koppen op *nu.nl* en teletekst mij ook altijd beloven. Toen dat uitbleef verslapte mijn concentratie, zoals door Dobelli was voorspeld. Had hij dan toch gelijk? Is nieuws 'giftig', in de zin dat het je concentratieboog verkleint? Was ik zo gewend geraakt aan de instantbevredegiging die nieuws mij altijd biedt dat ik een essay erover nog geen vier pagina's kon volhouden?

Het leek erop, en Dobelli verklaarde waarom: 'Nieuws,' schrijft hij, 'is voor het brein wat suiker is voor het lichaam.' Gemakkelijk te verteren stukjes informa-

tie, vol lege calorieën, die je eventjes bezighouden, maar nooit echt een bevredigd gevoel geven. Je kunt zonder, maar als je er eenmaal van snoept, wil je er steeds meer van. Uiteindelijk maakt het je vooral 'dik' in plaats van wijzer. 'Hoeveel van de tienduizend nieuwsberichten die je de afgelopen twaalf maanden hebt gelezen, hebben je in staat gesteld een betere beslissing te nemen over iets wat echt belangrijk voor je is?' vraagt Dobelli zich retorisch af. Nu gaat nieuws meestal over problemen ver van ons bed, dus in die zin is het ook niet bedoeld om ons te helpen 'betere beslissingen te nemen' in ons privéleven. Maar het grotere punt van Dobelli bleef in mijn hoofd rondspoken: nieuws heeft fundamentele tekortkomingen waar slechts weinigen zich bewust van zijn.

De belangrijkste tekortkoming is dat nieuws, op een enkele uitzondering na, altijd gaat over uitzonderingen. Incidenten, ongeregelde heden, uitglijders, ongelukken, ongevallen, tegenslagen, fouten: dat is nieuws. Je hoort nooit op het journaal dat tien miljoen Nederlanders vanochtend keurig naar hun werk zijn gegaan en 's avonds keurig zijn thuisgekomen. Dat is normaal. En dus geen nieuws. Het beeld dat uit nieuws voortvloeit is dus in feite een plaatje van het absurde. Of, zoals journalist Joris Luyendijk het al eens formuleerde: 'Door nieuws leer je nooit de regel kennen.' Dat is een ontzuhterende constatering. Het betekent namelijk dat nieuws niet zozeer 'een blik op de wereld' biedt, maar eerder het omgekeerde. Wie de wereld uitsluitend zou volgen via het nieuws, weet precies hoe de wereld niet werkt. De

invloedrijkste ontwikkelingen die onze wereld fundamenteel veranderen, blijven structureel buiten beeld. Neem alleen al de drie grootste ontwikkelingen uit de twintigste eeuw: de emancipatie van de vrouw, de verwetenschappelijking van ons wereldbeeld en de opkomst van internet. Geen van deze ontwikkelingen werden ooit opgemerkt op een voorpagina of in een journaal. Het waren immers geen uitzonderingen, het waren de regels.

Andersom geldt dat juist de uitzonderingen door het nieuws veel belangrijker, groter en problematischer lijken dan ze in werkelijkheid zijn. Wie denkt dat het gros van de politici corrupte, onheus declarerende zakkenvullers zijn, is incidenten uit het nieuws gaan aanzien voor de regel. Hetzelfde geldt voor bankiers: wie sinds de kredietcrisis denkt dat bankiers allemaal hebzuchtige graaiers zijn die leven om miljonair te worden, gaat voorbij aan de honderdduizenden bankmedewerkers die nog nooit een bonus hebben verdiend of een dubieuze hypotheek hebben verkocht. Of neem criminaliteit onder alloctonen: wie veel naar het nieuws kijkt, krijgt al gauw de indruk dat een substantieel deel van de allochtone bevolking in Nederland ooit in aanraking is gekomen met de politie. In werkelijkheid gaat het om 2 procent. En dat zijn enkel de verdachten, niet de veroordeelden. Zelfmoordterroristen zijn van hetzelfde laken een pak. Wie denkt dat de meeste aanslagen worden gepleegd door religieuze (islamitische) groeperingen, heeft het mis. Het gros van de aanslagen in de wereld wordt gepleegd door seculiere, marxistische en nationa-

listische radicalen – alleen zie je die veel minder vaak op het nieuws dan de concurrenten van Al Qaida. Iets soortgelijks geldt voor agressie bij het voetbal. Van de ettelijke miljoenen Nederlanders die wekelijks een voetbalwedstrijd bezoeken, is nog geen tiende promille ooit betrokken geweest bij geweldsincidenten, laat staan bij hooliganisme. Toch wordt het fenomeen in het nieuws een ‘voetbalprobleem’ genoemd. Of neem een abstractere kwestie: klimaatverandering. Wie denkt dat er geen wetenschappelijke consensus over de opwarming van de aarde bestaat, heeft waarschijnlijk te veel nieuws gezien, waarin de klimaatscepticus onevenredig veel meer aandacht krijgt dan het aantal sceptici rechtvaardigt. In de wetenschappelijke wereld zijn deze sceptici op die enkele uitzondering na praktisch non-existent.

Bijkomend effect van deze gerichtheid op uitzonderingen is dat *vooruitgang* structureel onderbelicht blijft. Vooruitgang is een gestaag en vaak onzichtbaar proces, dat schijnbaar gemakkelijk te weerleggen is met een spectaculaire uitzondering erop. Maar de recente geschiedenis is één lange, overweldigende getuigenis van hoe de wereld jaar in jaar uit beter wordt dan ze was. Neem alleen al het bizarre feit dat van alle welvaart die de mensheid sinds het begin van de beschaving heeft geproduceerd meer dan 80 procent geproduceerd is in de afgelopen dertig jaar. Meer dan de helft van de wereldbevolking leidt anno 2013 een rijker, gezonder en veiliger bestaan dan de koningen en keizers in de zeventiende eeuw. Was de levensverwachting van de gemid-

delde Europeaan honderdvijftig jaar geleden nog vijfen-derig jaar, nu is dat met tachtig jaar meer dan het dubbele. Geweld, criminaliteit en agressie nemen al decennia in gestaag tempo af, zelfs als je alle oorlogen van de afgelopen eeuw meetelt. De armoede daalt nog sneller, evenals het aantal (dodelijke) ziektes. En dan laten we de explosie van nieuwe technologieën, waardoor communicatie wereldwijd praktisch gratis is geworden, de hoeveelheid kennis exponentieel is toegenomen en energie steeds goedkoper wordt, nog buiten beschouwing.

Het succesverhaal wordt zelfs nog indrukwekkender als we alleen naar Nederland kijken. Wie anno 2013 in Nederland volgens de officiële definitie 'arm' is (met een inkomen onder de duizend euro per maand), verdient meer dan de gemiddelde Nederlander in 1955 – gecorrigeerd voor inflatie. En dat terwijl van alle volkeren in de wereld Nederlanders het minste aantal uren per week werken, de helft van wat twee eeuwen geleden gebruikelijk was (toen de AOW nog niet eens bestond en mensen dus tot hun dood moesten doorwerken). Tel daarbij op dat Nederland de best gevulde pensioenpot ter wereld heeft, het veiligste verkeer en een van de hoogste levensverwachtingen – en je begint je bijna af te vragen waarom er elke dag überhaupt nog kranten uitkomen.

Daarmee is direct de tweede fundamentele tekortkoming van nieuws aan het licht gekomen: nieuws is *conservatief*. Nieuws zoomt in op 'moreel verval', 'toenevende agressie', 'groeierende problemen' en communi-

ceert zo onbewust dat de wereld er vandaag slechter aan toe is dan gisteren. Van nieuwsmedia en journalisten wordt vaak op klagerige toon gezegd dat ze te links zouden zijn en inderdaad: uit onderzoek van de Nederlandse Vereniging voor Journalisten uit 2010 blijkt dat circa 60 procent van de journalisten links of links van het midden stemt, tegenover 15 procent die zichzelf als rechts of rechts van het midden beschouwt. Maar dat betekent nog niet dat het product dat deze journalisten iedere dag maken die politieke oriëntatie ook weerspiegelt. Voor zover 'links' tegenwoordig 'progressief' betekent, is nieuws allesbehalve links. Omdat nieuws bijna altijd bestaat uit wat er fout gaat in de wereld, is het grotere plaatje dat daaruit voortvloeit eerder rechts-conservatief dan links-progressief. Wie veel nieuws kijkt, ziet als vanzelf de logica achter een rechtser wereldbeeld: strenger straffen, meer blauw op straat, lagere uitspraken. Niet dat een rechts wereldbeeld een tekortkoming is, maar dat onze nieuwsvoorziening 'links' zou zijn, is een misverstand. Journalisten zijn overwegend links, maar hun product is dat allerminst.

De derde en misschien wel vreemdste tekortkoming van het nieuws is dat het vaak helemaal niet *nieuw* is. Nieuws is op verschillende manieren extreem repetitief. Ten eerste in de meest letterlijk zin van het woord: de meeste nieuwsmedia – van *Nieuwsuur* tot *NRC*, van *Hart van Nederland* tot *nu.nl* – praten elkaar voortdurend na. De neiging om naar elkaar te kijken om te bepalen wat nieuwswaardig is, is onder journalisten enorm sterk. Zo sterk zelfs dat het begrip 'actueel' in de praktijk niet